युगलमन्त्रः, पुं, (युगलाख्यो मन्त्रः । शाकपार्थिववत् समासः ।) लक्ष्मीनारायणमन्त्रः । यथा,—
"इदं रहस्यं परमं लक्ष्मीनारायणाह्वयम् ।
राजंस्तवापि वक्ष्यामि प्रपत्तिं शरणागतिम् ॥
द्वयात् परतरो मन्त्रो नास्ति सत्यं ब्रवीमि ते ।
द्वयात् परतरो धर्म्मो नास्ति लोकेषु कश्चन ॥
सर्व्वेषां कृष्णमन्त्राणां मध्ये युगलसंज्ञकम् ।
मन्त्रं हि सर्व्वतः श्रेष्ठं कृष्णजप्यमनुत्तमम् ॥
सर्व्वतो युगलं मन्त्रं कार्य्यं परतरं नृप ! ।
गुह्याद्गुह्यतमं जातु चेयं तत्तदुपासकैः ॥"
इति पाद्मोत्तरखण्डे २५ अध्यायः ॥

युगलाख्यः, पुं, (युगलमित्याख्या यस्य ।) वर्व्वूरवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ त्रि, युग्मनामकः ॥

युगांशकः, पुं, (युगस्य अंशकः चतुर्थांशः इति ।) वत्सरः । इति हारावली ।२८। युगविभाजकश्च ॥

युगाद्या, स्त्री, (युगस्याद्यादिभूता ।) युगारम्भतिथिः । यथा । "अथ युगाद्याः । तासु च ।
'युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्व्वतीप्रिया ।
रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथियुग्मता ॥'
इत्यनेन व्यवस्था ॥
ब्रह्मपुराणे ।
'वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां कृतं युगम् ।
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु त्रेताच नवमेऽहनि ॥
अथ भाद्रपदे कृष्णत्रयोदश्यान्तु द्वापरम् ।
माघे च पौर्णमास्यां वै घोरं कलियुगं स्मृतम् ॥
युगारम्भास्तु तिथयो युगाद्यास्तेन विश्रुताः ॥'
अत्र वैशाखादयः पौर्णमास्यन्ता एव । ब्रह्मपुराणे तथैव तिथिकृत्याभिधानात् । सुखवाचित्वे कार्त्तिके नवमेऽहनीत्यनेनैवेष्टसिद्धौ शुक्लपक्ष इति व्यर्थं स्यात् । तेन भाद्रकृष्णत्रयोदशी अश्वयुक्कृष्णपक्षीयेति मैथिलोक्तं निरस्तम् ॥*॥
आसां प्रशंसामाह विष्णुपुराणम् ।
'वैशाखमासस्य सिता तृतीया
नवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे ।
नभस्यमासस्य तमिस्रपक्षे
त्रयोदशी पञ्चदशी च माघे ॥
एता युगाद्याः कथिताः पुराणै-
रनन्तपुण्यास्तिथयश्चतस्रः ।
उपप्लवे चन्द्रमसो रवेश्च
त्रिष्वष्टकास्वप्ययनद्वये च ॥'
उपप्लवे ग्रहणे ।
'पानीयमप्यत्र तिलैर्व्विमिश्रं
दद्यात् पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं
रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ॥'
स्नानमधिकृत्य भविष्ये ।
संवत्सरफलं तत्र नवम्यां कार्त्तिके तथा ।
मन्वादौ च युगादौ च मासत्रयफलं लभेत् ।"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

युगान्तः, पुं, (युगानामन्तो यत्र । युगानामन्तो वा ।) प्रलयः । इति हलायुधः ॥ (यथा, महाभारते । ५ । ४८ । ६५ ।
"उद्वर्त्तयन् दस्युसंघान् समेतान्
प्रवर्त्तयन् युगमन्यद्युगान्ते ।
यदा धक्ष्यत्यग्निवत् कौरवेयां-
स्तदा तप्ता धार्त्तराष्ट्रः सपुत्त्रः ॥)
युगशेषश्च ॥

युग्मं, क्ली, (युज्यते इति । युज् + "युजिरुचितिजां कुश्च ।" उणा० १।१४५ । इति मक् ।) द्वयम् । योड़ा इति भाषा । तत्पर्य्यायः । द्वन्द्वम् २ युगलम् ३ युगम् ४ । इत्यमरः । २ । ५ । ३८ ॥ (यथा, रामायणे । २ । ६१ । ७६ ।
"पादुकोपानहाश्चैव युगान्यत्र सहस्रशः ॥")
द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमद्वादशराशयः । यथा
"क्रूरोऽथ सौम्यः पुरुषोऽङ्गना च
ओजोऽथ युग्मं विषमः समश्च ।
चरस्थिरद्व्यात्मकनामधेया
मेषादयोऽमी क्रमशः प्रदिष्टाः ॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥
(द्वितीया ।) मेलनम् । यथा,—
"युग्माग्निकृतभूतानि षण्मुन्योर्व्वसुरन्ध्रयोः ।
रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्द्दश्याथ पूर्णिमा ॥
प्रतिपदाप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलम् ।
एतद्व्यस्तं महाघोरं हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥
द्वितीयातृतीययोश्चतुर्थीपञ्चम्योः षष्ठीसप्तम्योरष्टमीनवम्योरेकादशीद्वादश्योः चतुर्द्दशीपौर्णमास्योः प्रतिपदमावास्ययोर्युग्मं मेलनम् । तत्तत्तिथिमात्रनिमित्तके कर्म्मणि महाफलम् । एतत् प्रयोजनन्तु तिथिविशेषविहिते कर्म्मणि तिथिखण्डविशेषनियमनम् । स्वतिथ्या कर्म्मानिर्व्वाहे सहायभावेनान्यतिथ्यनुप्रवेशादुपवासाद्याचरणञ्च ।" इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ (द्वयविशिष्टे, त्रि । यथा, मनुः । ३ । ४८ ।
"युग्मासु पुत्त्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु ।
तस्मात् युग्मासु पुत्त्रार्थी संविशेदार्त्तवे स्त्रियम् ॥")

युग्मपत्त्रः, पुं, (युग्मं पत्त्रमस्य ।) रक्तकाञ्चनवृक्षः । इति रत्नमाला ॥ (युग्मं पत्त्रम् ।) युगलपर्णे, क्ली ॥

युग्मपत्त्रिका, स्त्री, (युग्मं पत्त्रमस्याः । "शेषाद्विभाषा ।" ५ । ४ । १५४ । इति कप् । टापि अत इत्वम् ।) शिंशपावृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥ (विषयोऽस्याः शिंशपाशब्दे ज्ञातव्यः ॥)

युग्मपर्णः पुं, (युग्मं पर्णमस्य ।) कोविदारवृक्षः सप्तपर्णवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

युग्मफला, स्त्री, (युग्मं फलमस्याः ।) इन्द्रचिर्भिटी । वृश्चिकाली । इति राजनिर्घण्टः ॥ गन्धिका । इति रत्नमाला ॥

युग्मादरः, पुं, (युग्मस्यादरः ।) तिथिविशेषयोगेन तिथिखण्डविशेषस्यादरणम् । यथा । "पञ्चमी सप्तमी चैवेत्यादिना विशेषतः सायाह्नव्यापितिथेर्ग्रहणादुपवासेऽपि न रात्रियुग्मादरः ।" इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ अस्य विवरणं युग्मशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

युग्मादरणं, क्ली, (युग्मस्यादरणम् ।) युग्मतिथिपूज्यता । यथा,—
"त्रिसन्ध्यव्यापिनी या तु सैव पूज्या सदा तिथिः ।
न तत्र युग्मादरणमन्यत्र हरिवासरात् ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

युग्यं, क्ली, (युगाय हितम् । युग + "उगवादिभ्यो यत् ।" ५ । १ । २ । इति यत् । युगमर्हतीति वा । दण्डादित्वात् यत् । यद्वा, युज्यत इति । युज् + "युग्यं च पत्त्रे ।" ३ । १ । १२१ । इति क्यबन्तो निपातितः ।) वाहनम् । यानम् । इत्यमरः ।२।८। ५८ ॥ (यथा, महाभारते । ३ । ५६ । ६ ।
"हिरण्यस्य सुवर्णस्य यानयुग्यस्य वाससाम् ।
आविष्टः कलिना द्यूते जीयते स्म नलस्तदा ॥"
यथा च मनौ । ८ । २९३ ।
"यत्रापवर्त्तते युग्यं वैगुण्यात् प्राजकस्य तु ।
तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो हिंसायां द्विशतं दमम् ॥"
वाच्यलिङ्गेऽपि दृश्यते । यथा, "युग्यो गौः । युग्योऽश्वः । युग्यो हस्ती ।" इति काशिका । ३ । १ । १२१ ॥)

युग्यः, पुं, (युगं वहतीति । युग + "तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् ।" ४ । ४ । ७६ । इति यत्प्रत्ययः ।) युगवोढ़ा । इत्यमरः ।२।८।६४॥ ("रथं वहतीति रथ्यः युग्यः प्रासङ्ग्यः ।" इति काशिका ॥)

युङ् [ज्] त्रि, (युजिर् योगे + क्विन् । "युजेरसमासे ।" ७ । १ । ७१ । इति नुमागमः ।) योगकर्त्ता । मेलनकर्त्ता । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥ (यथा, भट्टिकाव्ये । ६ । ११८ ।
"गुहाया निरगाद्वाली सिंहो मृगमिव द्रावन् ।
भ्रातरं युङ्भियः संख्ये घोषिणापूरयन्दिशः ॥"
युग्मम् । यथा, मनौ । ३ । २७७ ।
"युक्षु कुर्व्वन् दिनर्क्षेषु सर्व्वान् कामान् समश्नुते ।
अयुक्षु तु पितॄन् सर्व्वान् प्रजां प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥"
समः । स च छन्दसि द्वितीयचतुर्थपादरूपः । यथा, छन्दोमञ्जर्य्याम् । ३ । १ ।
"विषमे यदि सौ सलगा दले
भौ युजि भाद्गुरुकाण्यपच्छन्दसिकम् ॥")

युङ्गी, [न्] पुं, वर्णसङ्करजातिविशेषः । स तु गङ्गापुत्त्रकन्यायां वेशधारिणो जातः । यथा,—
"गङ्गापुत्त्रस्य कन्यायां वीर्य्येण वेशधारिणः ।
बभूव वेशधारी च पुत्त्रो युङ्गी प्रकीर्त्तितः ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डम् ॥

युच्छ, प्रमादे । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-अक०-सेट् ।) अन्तःस्थाद्यादिः पञ्चमस्वरी । प्रमादोऽनवधानता । युच्छति पापे साधुः । ओष्ठ्यवर्गाद्यादिरिति रमानाथः । पचादित्वादनि पुच्छो लाङ्गूलम् । ओष्ठ्यवर्गशेषादिरिति त्रिलोचनः । पुच्छति । इति दुर्गादासः ॥

युज, इर् ध ञ औ युतौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥ (रुधा०-उभ०-सक०-अनिट् ।) इर्, अयुजत् अयौक्षीत् । ध, युनक्ति युङ्क्ते इत्येतावांल्लोकः । औ, योक्ता । इति दुर्गादासः ॥